

R.F.ƏSƏDZADƏ

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

e-mail: r.asad-zade@mail.ru

: <https://orcid.org/0000-0003-2458-2781>

Azərbaycan Dillər Universiteti

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 134)

10.62021/0026-0028.2024.4.134

AYRIS MÖRDOKUN YARADICILIĞINDA ŞƏXSİYYƏT PROBLEMI

Xülasə. Ayris Mördokun yaradıcılığı o qədər çoxşaxəli və müxtəlif xarakterlidir ki, onun qaldırdığı mövzular və problemlər əhəmiyyətli sıralamanı əhatə edir. Onların əksəriyyəti mənəvi aspektə yönəlmişdir. A.Mördokun incə istehzası nəticəsində insan seçim üçün məsuliyyəti tamamilə və yalnız öz üzərinə götürür. Yazıcının əsərlərinin qəhrəmanları üçün ruh azadlığı bir qayda olaraq, nəticəsiz nəticələrin ümumiləşdirilməsinə çevrilir. Qəhrəmanlar dünyanın vəziyyəti və öz taleyi ilə maraqlanırlar. Bu mənada belə qeyri-adi bir yanaşmaya müraciətin aktuallığı təbiidir. Qeyd etmək lazımdır ki, ekzistensializmdə insan davamlı olaraq “özünü yaradır”. Bu prosesin nəticəsi olaraq A.Mördokun yaradıcılığında şəxsiyyət problemi dəfələrlə təkrarlanır. Müasir cəmiyyəti ekzistensial mövqelərdən araşdıran A.Mördok, əsas diqqəti onun mahiyyətinin öyrənilməsinə yetirir.

Açar sözlər: yaradıcılıq, şəxsiyyət, ingilis ədəbiyyatı, roman, A.Mördok

Ayris Mördokun romanlarında şəxsiyyət problemi mənəvi kəskinliyi ilə seçilir. Müəllifin yaradıcılığının əsas mövzuları ilk növbədə əsas personajların taleyini təyin edən fatum, və ya başqa sözlə desək tale, qismət, alın yazısı kimi mövzularla bağlıdır. Digər tərəfdən onun əsərlərində insanı düşdüğü çətin vəziyyətdən çıxmağa kömək edən məhəbbət, sevgi mövzusu, insanı gözəl şeylər yaratmağa məcbur edən sənət mövzusu da yer alır. Yazıcının yaradıcılığında yadlaşma mövzusu da eyni dərəcədə əhəmiyyət kəsb edən mövzulardandır. A.Mördok öz əsərlərində başqalarını başa düşə bilməyən, anlamayan, çıxılmaz vəziyyətdə olan və eyni zamanda, tənha insanı göstərməyə çalışır.

Müəllif hesab edirdi ki, insan ətrafındakı digər insanlar arasında yaşamasına baxmayaraq, tənhadır. Yazıçı şəxsiyyətin azad olduğuna inanırdı. A.Mördokun əsərlərinin əsas personajları həmişə bir-biri ilə sıx münasibətdədirlər, lakin buna baxmayaraq, həmişə özlərini tənha hiss edirlər. İki nəfərin münasibətlərində olan maneələri aradan qaldıra bilmədiklərinə görə, heç kəs onları başa düşə bilmir. Onların hər biri digərinə məlum olmayan öz dünyasında yaşayır, hər birinin öz sirləri və məqsədləri vardır [1].

Yazıcının yaradıcılığının əsas mövzularından biri qəhrəmanların münasibətlərini müəyyənləşdirən tale, alın yazısı mövzudur. Bu mövzu artıq A.Mördokun ilk romanında izlənilir. “Tor altında” əsərində fatum və ya başqa sözlə desək talesizlik, planların yerinə yetirilməsinə mane olan qəribə hallar vasitəsilə əsas personajların həyatına daxil olur. Həyatın çəki-düzəni-ni darmadağın edən alın yazısının qaçılmazlığına qarşı dura bilməyən pessimist şəxsiyyət A.Mördokun əsərlərin qəhrəmanına çevrilir. Bu qəhrəman düşdüğü pis mühitin “torundan”, əhatəsindən çıxıb bilmir, azad ola bilmir. Eyni zamanda qəhrəman gerçəkliyi dəyişdirə bilmir. Nəticədə ətrafdakılar və ən əsası cəmiyyət insan üzərində qələbə qazanır.

Müəllif bu tənhalığın gerçək üzünü oxucuya açmır, hətta bu labüdlüyün səbəblərini belə müəyyən etməyə çalışmır. A.Mördok absurd dünyaya açıq şəkildə qarşı çıxır. “Tor altında” romanında yazıçı London ziyalılarının həyatını göstərir. Romanda təhkiyə Xeyir və Şər prob-

lemi üzərində qurulub. Müəllif hesab edir ki, dünyada bir insanın həyatını dəyişdirmək üçün onun mənəvi dünyasını anlamaq lazımdır. Əsərdə həyatın əsas məsələlərinə insanların fərdi münasibətləri vasitəsilə baxılır. Roman boyunca personajların həyat tərzilə hər birinin içəri-sində olan dünya arasında uyğunsuzluq var. Bir çox müasirləri kimi, Ayrıs Mördok da insanın gələcəyi ilə maraqlanır.

Baş qəhrəman ətrafdakı adamların “toru altından” çıxmağa çalışır, müstəqil yaşamaq istəyir. Qəhrəman əvvəlcədən hansı səviyyəyə aid olduğunu bilir, o, intellektualdır. Sərgüzəşt romanının ruhuna uyğun olaraq, qəhrəman əsər boyu tamamilə lazımsız vəziyyətlərə, müxtəlif dəyişikliklərə düşür. Kələkbaz və fırldaqçılıqdan öz peşəsinin ağırlığını dərk edən yazıçıya qədər gedən yol romanın əsas mahiyyətini təşkil edir.

Məzmunundan, məqsədlərdən azad bir dünyada yalnız şəxsi təcrübə vacibdir. A.Mördok üçün şəxsiyyət “tərk edilmişdir” və ümidi əlindən alınan “tənha insan”dır. Romanlardakı personajlar sanki varlığın kabusundan gizlənməyə çalışırlar. Məhəbbət və ya sevgi mövzusu A.Mördokun “Tor altında” romanında əsas yer tutur. Doğrudur, bu mövzuya demək olar ki, onun bütün əsərlərində rast gəlmək olar. Lakin bu romandakı sevgi, hansısa təfsiri təqdim etməsindən asılı olmayaraq, ekzistensial izahata xasdır.

A.K.İslamova qeyd etdiyi kimi: “Ayrıs Mördokun fəlsəfi romanlarının bədii spesifikasiyi əsasən ətraf mühitlə münasibətlərdə vəhdətin ölçüsünü bilən mərkəzi qəhrəmanın rolunu oynayan subyektin aktivləşdirilməsi meyli ilə əlaqədardır. Ekzistensialistlər kimi, Mördok da fəlsəfi və estetik sistemin mərkəzini varlığına vacib bir məna verdiyi üçün mövzuya doğru dəyişdirir, eyni zamanda son məqsədini bu təcrid olunmuş və mütləq varlığın fenomenal təsvirində deyil, subyektin mərkəzsizləşdirilməsində və qapalı “ekzistensiyasının” dünyadakı tam canlı həyata çevrilməsində görür. Bu problemi həll etmək üçün Mördok, insan şəxsiyyətinin mənəvi başlanğıcına müraciət edir, inkişafı ilə xarici mühitlə ahəngdar münasibətlərin mümkünlüyünü əlaqələndirir. Mördok, əxlaqi fikirlərin diktəsinin qarşısını almağa çalışır: onları bütöv bir bədii obraz yaratmaq vəzifəsinə tabe olan bədii materialın ayrılmaz hissəsi hesab edir” [3, s. 46].

Lakin ekzistensial yazı tərzinə uyğun olaraq bu baxımdan da A.Mördok bir sıra etik və fəlsəfi sualları yenidən şərh edir. Məsələn: Şərdən Xeyirə keçid necə baş verir? Və ümumiyyətlə, fərqli ölçülərə malik olan bir dünyadan digərinə belə bir çevrilmə mümkündürmü? Əvvəllər adlandırdığımız anlayışlar necə əlaqəlidir? Bu vəziyyətdə qəhrəmanlara müəyyən tələblər qoyulur. Xeyir anlamı heç zaman yazıçı tərəfindən “təmiz formada” verilmir, çünki Xeyir və Şər məhvumları üçün hazır reseptlər yoxdur. Şərdən Xeyirə gedən yol uzun və tikanlıdır, sınaqlarla doludur.

Məqsəd və vəzifələr

Nəticə etibarilə göstərilən bütün qəhrəmanlar öz “seçimlərini” həyata keçirirlər. Həyat tərzləri qəribə şəkildə bir-biri ilə səsleşən romandakı personajlar “seçim azadlığı” üçün çalışırlar. Bəzi hallarda bu təvazökarlıqla baş verir, digərlərində qəhrəmanlar nə olursa olsun və “seçimlərinə” qarşı çıxan bütün maneələrə rəğmən hissləri və maraqları ilə hərəkət edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, ən mühüm məqamlardan biri müəllifin mövqeyi ilə romanın müəyyən bədii formasını yaradan təhkiyəçinin funksiyalarının nisbətidir. “Tor altında” romanında yazıçı personaj kimi əsas təhkiyəçinin siması ilə müəllifin mövqeyinin təcəssümü olan obrazı seçmişdir.

A.Mördokun romanı, bir hissəsi qəhrəmanın daxili dünyası olan gerçəkliyin müəllif inkişafının mümkünlüyü fikrini genişləndirir. Romanın əsas motivlərindən biri də sirr motividir. Əsər boyu sirr motivi və onu açmaq istəyi təhkiyənin bədii dünyasının fəlsəfi və ideoloji elementinə çevrilir.

“Tor altında” romanında fərqli, hətta çətin əlaqələndirilə bilən və əks xüsusiyyətlər göstərilir. Bir tərəfdən poeziya və lirizmə köklənmiş güclü təhkiyə enerjisi, digər tərəfdən fantaziya, qrotesk ilə real hadisələrin, hətta gündəlik həyat tərzinin qabarıq təsviri ilə qəribə bağlılığı, başqa bir tərəfdən isə komik və faciəli elementlərin vəhdəti romanın əsas qayəsini təşkil

edir. Roman mürəkkəb psixologiyaya malik qəhrəmanları ilə seçilir, qeyri-adi xarakterlərin, hətta bəzən eksentrik, satirik cazibə ilə xarakterizə olunur. Eyni zamanda bu əsərdə romantik xüsusiyyətlər, “qotik roman” üslubunun istifadəsi də yer alır. Romanın əsas prioritetini isə azad seçim problemi təşkil edir. Müəllif əsərində insanın müasir dünyadakı rolunu anlamağa çalışır. Və “məhəbbət, sevgi” anlayışı “insanları anlamaq” kimi izah olunur, məhz bu baxımdan sənət və əxlaqın mahiyyətini göstərməyə çalışır. Sənətə paralel olaraq, sevgi “real dünyanın açılması”dır.

“Tor altında” romanında fərdin şəxsi parametrləri araşdırılır. İnsan şəxsiyyəti yeni şəkildə göstərilir. Bir şəxs, necə idarə edəcəyini dəqiq bilirsə, “oxşarlıq” hüququna malikdir. Romanda Sartr motivləri əsərə bütünlüklə hopmuşdur desək yanlışdır. Bu personajların təsvirində, qəhrəmanların münasibətlərində və personajların ifadələrində özünü göstərir. Həm süjetdə, həm də əsərin kompozisiyasında nümayiş olunur. Roman süjet etibarilə fraqmentar şəkildə müxtəlif hadisələrin, hisslərin, mənəvi aləmlərin təsvirlərinin hissələrinə parçalanır. A.Mördokun “Tor altında” romanında müraciət etdiyi problem onun qəhrəmanlarının nə dərəcədə “səmimi” insanlar olmaqları ilə bağlıdır. Onun fikrincə, bir insanın “yaxşı” olmasına kömək edə biləcək yeganə məfhum yaxşılıqdır.

Artıq ilk əsərlərinin səhifələrində dostluq, məhəbbət və sevgini A.Mördok əsas anlayışlar kimi müəyyən edilmişdir. Və ümid budur ki, bir insan yalnız insanlarla aktiv təmasda özünü dərk edə bilər. Bir insanın əxlaqına ümid edən yazıçı özündə dəstək tapır. Digər ingilis yazıçıları U.Qoldinq, Q.Qrin, C.Faulz kimi A.Mördok da narahatlığını göstərir, bir insanın gələcəyi, imkanları haqqında düşünür, ona səmimi rəğbət bəsləyir. 1978-ci ildə verdiyi müsahibədə A.Mördok, “fəlsəfə və ədəbiyyat... həqiqəti göstərməyə və üzə çıxarmağa çalışır” – deyir [2, s. 34].

İşin elmi nəticəsi: Beləliklə, qeyd etməliyik ki, A.Mördok yaradıcılığının əvvəlində sərgədan qəhrəman obrazlarının yaradıcısı kimi ədəbiyyata gəldi. Mördok əsasən, dünyanın adi təsvirinin yeniləyənmiş təhkiyəsi ilə yadda qalan lirik romanların müəllifidir. Yazıçı təsvir etdiyi hər bir məqam oxucuda kəskin hisslər, təəssüratlar oyadır. Eyni zamanda, bu romanlarda təhkiyənin, qəhrəmanların dünyagörüşünün, baxışlarının durmadan dəyişməsinə müşahidə etmək olar. Həyat tərzinin özünəməxsusluğu Mördok üçün çox vacibdir, o, bu konteksti oxucuya böyük məharətlə hiss etdirir, göstərə bilir. Yazıçı həm də bütün tranzit, həll olunmamış, formalaşmamış halların təsvirinin vacibliyindən yararlanaraq, gerçəkliyi bizə ötürməyə çalışır. Yəqin ki, buna görə sevgi onun əsərlərində mühüm yer tutur. Onun romanlarında həm insanlarda, həm də hadisələrdə Şər qüvvələrin təsviri yer alır, lakin onunla mübarizə yazıçı üçün önəm kəsb etmir. Mördokun romanlarında təsvir olunmuş insanlar daxili boşluğuna görə çox dəhşətliyərlər, qorxuncdurlar. Onların prototipləri çox zaman müharibədən sonrakı illərdə Mördokun qarşılaşdığı mənən vəhşiləşmiş insanlar idi. Mördokun qəhrəmanları çox zəngin insanlardır və onların əzabları çox güman ki, ruhun əzabından qaynaqlanır. Mördok insanları ələ keçirən hissləri, onların başına gələn bədbəxtlikləri nümayiş edir, cəmiyyətin üzvləri isə başqalarından asılı olmayan həyat təzi sürür.

İşin elmi yeniliyi: Məqalədə qaldırılan problem bir çox xarici ölkə alimləri tərəfindən tədqiq olunsada onun Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında kifayət qədər dolğun və sistemli şəkildə tədqiqi ilk dəfədir ki araşdırılır.

İşin tətbiqi əhəmiyyəti: Məqalədə tədqiq olunan mövzu, yəni Ayris Mördokun yaradıcılığında şəxsiyyət probleminin araşdırılması humanitar yönli ali məktəblərin filologiya fakültələrində nəzəri və tarixi-ədəbi kurslar üçün material qismində istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Вераксих, И.Ю. Английский философский роман // И.Ю.Вераксих Зарубежная литература. XX век. Курс лекций. – Мозырь: МГПУ им. Н.П.Шамякина, – 2010, – 252 с.
2. Ивашева, В.В. Судьбы английских писателей. – М.: Советский писатель, – 1989. – 443 с.

3. Исламова, А.К. Становление и развитие эстетической системы Айрис Мёрдок Филологические науки. – 1979. № 2. – 39-46 с.
4. Никифорова, А.Н. Поэтика романов Айрис Мердок 1950-х годов // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Уфа. – 2007. – 24 с.
5. Скороденко, В. Достоинство человека и хаос жизни (заметки о романах Айрис Мёрдок) // Мёрдок А. Собрание сочинений в трёх томах. Т 1. Под сетью. Колокол. Романы. (Вступительная статья). – М.: Радуга, – 1991, – 5-18 с.

A.I.Alieva

The Problem of Personality in the Work of Iris Murdoch

Summary

Murdoch's work is so diverse and diverse that it includes a significant registry of topics and problems. Most of them have a moral bias. A man in subtle irony, A.Murdoch fully assumes responsibility for the choice. For the heroes of the writer's works, freedom of spirit, as a rule, turns into summing up inconclusive results. The characters are concerned about the state of the world and their own fate. In this sense, the relevance of addressing such an unusual approach is natural. It should be noted that man in existentialism "creates himself" continuously. As a result of this process, the problem of personality is repeatedly reproduced in the work of A. Murdoch. Exploring modern society from an existential perspective, A.Murdoch places the main emphasis on studying its essence.

Key words: *creativity, personality, English literature, novel, A.Murdoch*

A.И.Алиева

Проблема личности в творчестве Айрис Мердок

Резюме

Творчество Мёрдок в такой степени разнообразно и разнохарактерно, что включает в себя значительный реестр тем и проблем. Большинство из них имеют морально-нравственный уклон. Человек в тонкой иронии А.Мёрдок целиком и полностью принимает на себя ответственность за выбор. Для героев произведений писательницы свобода духа, как правило, оборачивается подведением безрезультатных итогов. Герои озабочены состоянием мира и собственной судьбой. В этом смысле закономерна актуальность обращения к такому необычному подходу. Необходимо отметить, что человек в экзистенциализме «сотворяет себя» непрерывно. Как следствие этого процесса, в творчестве А.Мёрдок, неоднократно воспроизводится проблема личности. С экзистенциальных позиций исследуя современное общество, А.Мёрдок делает главный упор на изучении его сущности.

Ключевые слова: *творчество, личность, английская литература, роман, А.Мердок*

Rəyçi: dos. X.İ.Əliyeva

Redaksiyaya daxil olub: 25.09.2024